

SZÁZ PÁL

„Az Örökké Való Holnap, amely nem jön el, csak Tegnap”

TRANSZTEXTUALITÁS, PARADOXONOK ÉS AZ ÜRES KÖZÉPPONTÚ DRÁMA –
BORBÉLY SZILÁRD: *MÍG ALSZIK SZÍVÜNK JÉZUSKÁJA*¹

Míg alszik szívünk Jézuskája a transztextualitás tükrében

A bő kritikai visszhangot kiváltó *Halotti Pompa* első (2004) kiadásáról² sokan úgy vélekedtek, hogy a kötetben felmutatott verstechnika, szöveg univerzum, beszédmód új szakaszt jelent Borbély Szilárd életművében. A poétikai fordulat azonban a második, bővített kiadás³ megjelenésének (2006) tükrében nem váltásként, hanem periódusként, tehát folyamatként vált láthatóvá. Nemcsak az új kiadás *III. Könyve*, a *Hászid Szekvenciák* poétikai világának továbbmozdulása mutatja ezt, de a két kiadás között publikált (2005) „betlehemes misztérium” alcímet viselő *Míg alszik szívünk Jézuskája*⁴ című könyv és dráma.

A két mű szövegközi viszonyai itt annyiban módosulnak, amennyiben a szöveg utalásai immár két kulturális hagyományhoz tartozó szövegeket idéznek meg. A zsidó és keresztény kultúra elemeit átemelő és variáló versnyelv olyan kulturálisan hibrid, kettős teret teremt, mely (gyakran a két hagyomány már eleve közös motívumait használva) a jelentések pluralitását nemcsak nagymértékben megnöveli, de a megidézett előszövegek között is diszkurzív dialógust alakít ki, hogy végül a szemiológiát elbizonytalanítva felszabadítsa a jel és a jelentés közti viszonyt.

A hagyományhoz való viszony textuális eseteit a közvetkezőkben Gérard Genette: *Palimpszesztusok*⁵ című monográfiájában közzétett szövegköziség-, azaz transztextualitás-elméletét használva tárgyalom. Az érintett textusok idézeteit, parafrázisait, közvetlen forrásait Borbély Szilárd művében, a *Jegyzetekben* paratextusként megadja. Ezek minden esetben intertextusnak minősülnek, ám a transztextualitás egyéb, bűjtatottabb változatai (architextualitás, hipertextualitás) a két vallási hagyomány mélyébe rántják az olvasót. Egyes esetekben a hagyomány különböző pontjait illeszti össze, hiszen a születéstörténetbe a megváltó halála szintén beágyazódik. A betlehemes dramaturgiájába így nemcsak a hagyomány másik

¹ Jelen tanulmány a pozsonyi Comenius Egyetem 1/0051/14 számú VEGA projektjének keretében készült.

² BORBÉLY Szilárd: *Halotti Pompa. Szekvenciák*. Kalligram, Pozsony, 2004.

³ BORBÉLY Szilárd: *Halotti Pompa. Szekvenciák*. Második, bővített kiadás. Kalligram, Pozsony, 2006.

⁴ BORBÉLY Szilárd: *Míg alszik szívünk Jézuskája. Betlehemes misztérium*. Kalligram, Pozsony, 2005. A továbbiakban a *MASZj* címrövidítést használom.

⁵ Gérard GENETTE: *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. University of Nebraska Press, Lincoln, (orig. 1982.) 1997.

végéből érkező narratívákat és motívumokat helyez a szerző (a darab egyszerre szól Jézus születéséről és rejtettebben pedig haláláról – passió vs. betlehemes –, a Halálka alakja köré szövődő párhuzamos cselekményszálként pedig a középkori moralitások, haláltáncok is megidéződnek), de a más-ként, a különbözőként tételeződő zsidó hagyományból eredő vallásos motívumok (pl. Szombat Királynő, sábeszi csillag, Illés próféta), vendégszövegek (pl. a *Szól a kakas már*), rítusok (Hávdála, Zmirot) is áthelyeződnek. Hasonló megfontolásból kerülnek a Cigányok a Csordapásztorok közé, s katolikus karácsonyi népénekek mellé a cigány népdal és himnusz. Ebben az affirmatív viszonyban a másság és különbözőség hasonlóként, az idegenség ismerősként jelenik meg, a megidézett hagyomány pluralizálódik és hierarchikus struktúrák helyett mellérendő viszonyokban ábrázolódnak a Megváltó születésének drámája, hiszen a kereszténység messianisztikus zsidó eredete miatt több ponton érintkező hagyományokról van szó. Az inter- vagy transzkulturális szövegvilágban a bricolage-technika törvényszerűségének értelmében a heterogén származású régi elemek szinkretikus struktúrát teremtenek az újrahasznosítás során. Az elemek narratív, motivikus vagy tematikus illeszkedése mellett, akár a mozaikkockák, el is különböznek. A *Szól a kakas már* így a messiásvárás megfogalmazódása mellett a Csordapásztorok „szájába adódik”, a cigány himnusz pedig a megfeszített Jézus motívumának megjelenése miatt illeszkedik a textusba.

Genette alaposan kidolgozott kategóriái és részletes taxonómiája lehetővé teszik a Borbély-szövegek bonyolult szövegek közti kapcsolatrendszerének feltérképezését, melyek végül is a bricolage-technika példáivá válnak. Genette szerint minden olyan mű bricolage-nak minősíthető, melynek szerkezete az öt megelőző szövegek elemeiből („témáiból, motívumaiból, kulcsszavaiból, uralkodó metaforáiból, idézeteiből, mutatóból, referenciáiból”) ⁶ épül fel, új és sajátos struktúrát alkotva ezzel. A bonyolult és többszörösen összetett textuális kapcsolatrendszer a bricolage-technika természetének velejárója.⁷

Ha a *Halotti Pompa*, és ezzel együtt a poétikai fordulat csak a második kiadással vált teljessé, akkor a *MASZJ*-ra ikerkorpuszként tekinthetünk, négy okból is. Egyrészt maga a szerző rendeli egymáshoz művét egy interjúban.⁸ Ez a kijelentés *intentio auctorisként* olvasható, a transztextualitás rendszerében pedig metatextusnak számítanak.

Másrészt – mint *intentio operis* – a két korpusz közös szövegeket is tartalmaz, melyeket az intratextus eseteiként azonosíthatunk:

⁶ Graham ALLEN: *Intertextuality*. Routledge, New York, 2011, 96.

⁷ „Hypertextuality, in its own way, pertains to tinkering. This term [in French, bricolage] generally carries derogatory connotations but has been given some credentials by Claude Lévi-Strauss’s analyses. I shall not dwell on the matter. Let me simply say that the art of »making new things out of old« has the merit, at least, of generating more complex and more savory objects than those that are »made on purpose«; a new function is superimposed upon and interwoven with an older structure, and the dissonance between these two concurrent elements imparts its flavor to the resulting whole.” – Gérard GENETTE: *Palimpsests*, i. m. 398.

⁸ „teljes mértékig összekapcsolódnak, sőt együtt készültek. 2004-es a *Halotti Pompa*ának az első megjelenése, utána, 2005-ben jelent meg a betlehemes, és amikor a *Hászid Szekvenciákat* írtam, párhuzamosan készült vele a *Míg alszik szívünk Jézuskája*. Azt gondolom, hogy ez a két könyv együtt olvasandó.” In: „*Valami muszájság van benne*” – Borbély Szilárd író. Vári György interjúja. MaNCs 2009/17. (2009. 04. 23.) Webes hozzáférés: http://magyararancs.hu/konyv/valami_muszajsag_van_benne_-_borbely_szilard_iro-71214 (let. id.: 2015.05.16.)

<i>Halotti Pompa II.</i>	<i>Míg alszik szívünk Jézuskája</i>
<i>A messiás szekvenciája – 128. VIII. (1), (2) – 144-5.</i>	<i>Intermedium: Completorium. A Betűk szekvenciája – 51-3.</i>
<i>A születés szekvenciája – 142-3.</i>	<i>Intermedium: Matutium. A Születés szekvenciája – 66-7.</i>
<i>Az akasztott ember – 71-2.</i>	<i>Intermedium: Laudes. Az Akasztott Ember szekvenciája – 86-7.</i>

Harmadszor pedig azért rendelhetjük egymás mellé a kötetek anyagait, mert a szerző előző műveitől különbözően egyszerre két kulturális hagyományt is mozgósít. Ezt a kettős pozíciót már a két mottó kijelöli (lásd a következő fejezetet).

A negyedik megfigyelés a két korpusz közötti különbözőségekre koncentrálhat. Tematikus szempontból a *Halotti Pompa* a megváltó halálát írja, míg a *MASzj* annak születéstörténetét. A paratextus eseteként azonosítható ajánlás is ezt az ellentétet erősíti. Míg a *Halotti Pompát* a költő szüleinek szóló dedikáció gesztusa emlékművé avatja s epicédiumként olvastatja, addig a költő feleségének és gyermekeinek ajánlott *MASzj* a születést helyezi szembe.

A *Haszid Szekvenciák* és a *MASzj* Messiás-figurájának kulturális identitása már csak a nevével fogva is kettős, pontosabban hibrid, hiszen mindkét szöveg többféle névvel illeti őt, mint „Messiás”, „Krisztus”, „Jézus”, „megváltó”, „Jósua”, „Jósua ben József”. A megnevezéseken túl a kölcsönzött motívumok, hipertextusok a kereszténység és a judaizmus közös megváltógondolatához köthetők. A hipo- és pretextusok olyan diszkurzív viszonyt alakítanak ki, mely a két hagyomány közös pontjait, párhuzamait, és ritkább esetben (!) eltéréseit állítja dialógusba.

A paratextus hagyományt kijelölő funkciója

Ez a szinkretizmus a mellérendelés által a *Nagyheti Szekvenciákkal* ellentétes módon, de hasonló eredménnyel elidegeníti a hagyománytól az annak elemeit felhasználó textust. A keresztény megváltó, Jézus Krisztus születéstörténete a zsidó megváltó, a Messiás eljövételéről szóló narratívákkal ötvöződik. Ezt a kettős pozíciót már a mottó kijelöli: A sztretyni Jehúda Cví (más forrásokban jiddisül: Jíde Hers) rebe egyik történetéből kölcsönöz, amely a rebe a Messiással való titokzatos, budapesti találkozásáról szól – a találkozás előtt tizennyolc évvel mondott próféciját idézi Borbély: „Ma születik József fia, a Messiás Magyarországon, és egyike lesz a titkos caddikoknak. És ha Isten élni enged addig, oda fogok utazni, hogy láthassam őt.”⁹ A fikció a prófécia gondolataiból sarjad, és a Jézus-történetnek a haszid kulturális

⁹ BORBÉLY: *Míg alszik szívünk Jézuskája* 2005, i. m. 9.; Vö: BORBÉLY 2005 i. m., 112.; *József fia, a Messiás* In: Martin BUBER: *Haszid történetek*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. Második, javított kiadás. 2006, 590.; A történet folytatása: „Tizennyolc év múlva a rabbi Pestre utazott, és néhány híve mellett engem is magával vitt. Jó néhány hetet töltöttünk Pesten anélkül, hogy a tanítványok közül bármelyikük is tudta volna, miért jöttünk ide. Az egyik nap megjelent a szállásunkon egy rövid kabátos ifjú, ábrázata úgy sugárzott, mint egy angyalé. Anélkül, hogy engedélyt kért volna, egyenesen a rabbi szobájába ment, és becsukta maga mögött az ajtót. Minthogy jól emlékeztem a rabbi hajdani kijelentésére, odaálltam az ajtóhoz és vártam, majd csak megjelenik az ifjú, és akkor üdvözölöm és áldását kérem. Mikor azonban órák múlva kilépett a szobából, a rabbi egészen a kapuig kísérte, és mire

kontextusba való projektálásaként nyilvánul meg. József fia Jézus, avagy „Jósua ben József” (vagy „Jósua ben Józsi”) a *Haszid Szekvenciák*ban szintén megjelenő megváltó-alak hipotextuális előképeként értelmezhető.

A kulturális elemek kettős kódolásának másik vonalára Lukács evangéliumának ajánlásából származó kezdősorok (Luk 1.1-4.) idézetével mutat rá a szerző.¹⁰ Az evangélium, a megváltó születésének örömhíre, a testamentumként, tanúságtételként pozicionált szöveg az elbeszélhetőséget problematizálja, s maga is a hagyomány felhasználására mutat rá. Ugyanúgy bricolage-technikát használ tehát az evangélista az evangélium megalkotásánál, mint szerzőnk. A Buber-idézetben megjelenő névhez hasonlóan Lukács prólóusában szereplő Teofillal szintén találkozunk a *Haszid Szekvenciák*ban.¹¹

A két paratextust az köti össze, hogy mindkettő a messiás eljövételéről vallott tanúság, ám az eljövétel ideje ellentétes – míg az első az eljövendő messiásra, József fiára vonatkozik, addig az evangéliumi szöveg esetében „Már elment a Mesijás” üzenete érvényesül. Az evangélium és prófécia, mint messiási tanúságtételek egyben a szövegek szerzői pozícióját is kijelölik.

A bricolage elvén alakuló evangéliumi szövegeknek e problematikájáról éppen a később betoldott születés- és gyermekésgtörténet tanúskodik legérzékletesebben. A betlehemesek narratívája a két meglehetősen különböző evangéliumi elbeszélés (Lukács és Máté) és ezek apokrifok általi egyesítése és jelentős kibővítése során teremtette meg a karácsonyi események dramaturgiáját.¹²

Műfaji, pontosabban architextuális szempontból a darabban tehát egymásba vegyül a betlehemes játékok és a karácsonyi liturgia narratívája a haszid történetek tipikus narratívaalkotó motívumaival (a sábeszi utazás tilalma, az ősatyák látogatása, stb).

A haszid történetként elgondolt jézusi születéstörténet egyrészt amplifikálja az eredeti betlehemes dramaturgiáját, s Lk 2.21 alapján Jézus körülmételését is feldolgozza, amely – noha a liturgikus év jan 1-én megünnepli – a kereszténységben elvesztette funkcióját, így a hagyományban csak marginális szereppel bír. A zsidó Jézus azonban hangsúlyozottan fikció, nem tekinthető a vallástörténészek (pl. Joseph Klausner, Vermes Géza) által használt rekonstrukciós eljárás eredményének, melynek során a kereszténység alapszövegeit a korabeli zsidó hagyomány és a későbbi rabbinikus szövegek kontextusában vizsgálják. Az őseredeti zsidókereszténységről alig maradt fenn valami. Nem hasonlítható a modern judaizmus azon messianisztikus irányzataihoz sem, amelyek megtartják a judaizmus rítusait és parancsolatait, de Jézus Krisztust, mint messiást beépítik a hagyományos formákba.¹³ A kulturális hibridi-

utánafutottam az utcára, már nyoma veszett. De még most, annyi év elteltével is érzem magamban az életerőt, amely akkor szállt belém, amikor ő elhaladt mellettem.”

¹⁰ Bár Borbély a klasszikus Károli-fordításban, korabeli ortográfiával idézi a részletet, most álljon itt egy modernebb átültetésben: „Mivel már sokan megkísérelték, hogy a köztünk beteljesedett eseményeket leírják, úgy ahogy ránk maradt azoktól, akik kezdetől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az igének, jónak láttam én is, hogy elejétől kezdve mindennek szorgalmasan utánajárjak, és sorban leírjak neked mindent, tiszteletreméltó Teofil, hogy meggyőződjél róla, mennyire megbízhatók azok a tanok, amelyekre tanítottak.”

¹¹ *Krisztológiai Episztola (1)* In: BORBÉLY: *Halotti Pompa*, 2006, i. m. 147-8.

¹² Jan A. DUS – Petr POKORNÝ (szerk.) *Neznáma evangelia. Novozákonní apokryfy I.* Vyšehrad, Praha, 2006. 247-255, 270-288.

¹³ Pl. a Jews for Jesus; Messianic Jewish Alliance of America; Union of Messianic Jewish Congregations

záció a darabban nem a közös hagyományba való visszavezetés útján, de paradox módon a hagyomány párhuzamainak hangsúlyozása mentén ötvözi őket, olyan köztes szöveget alkotva ezzel, amely mindkét hagyománynak része, ugyanakkor el is különül azoktól.

A kétosztatúságra való állandó rájátszás mint folyamatos önkorrekción vagy paralelizáción jelenik meg a szövegben. A nevekkal és a kronotoposzokkal való játék folyamatosan és elkülöníthetetlenül vonul végig a darabon, mely így egyszerre játszódik Betlehemben, a római idők Júdeájában és a haszidizmus közelebről meg nem határozott idejében (XIX. század és a XX. század első fele) a galíciai fiktív Betlehowo-ban. Ezt a kettős szemléletet már Mihályka Prológusa felvezeti:

*„Egy hete vagy ezer éve,
vagy kétezer? Összevéve
mindent, végül olyan mindegy. –
Valahol Jeruzsálemben,
vagyis inkább srégen szemben...
Úgy hívják, hogy Betlehemben.
Vagy talán Galíciában? –
Egyszer egy nagy éjszakában
született egy kiszidó.
A város meg Betlehowo,
ahová az apja való.
Volt annak már tán egy hete,
hogy úgy sírt a gyermekecske.”¹⁴*

A megnevezésekkel való párhuzamalkotás a következőképpen alakul a műben:¹⁵

Júdea	Galícia	12., 52., 68.
Betlehem	Betlehowo	12., 17., 59., 64., 75., 98., 103.
(Betlehemi) csillag	(Sábeszi) csillag	23., 28.,
Ádvent	Sábesz bejövetele	28., 42.
Karácsony (születés)	Sábesz	32., 41.
Epifánia (Vízkereszt)	Sábesz kimenetele	97., 106., 108.
Császár (Augustus)	Cár	35., 60.
Háromkirályok	Az Ősatyák	79., 81., 84.
Jézus	Jósua	71.
Mária	Mirjam	69.

Születésben halál – a bricolage szabadsága

A MASzJ kiindulópontjának a szerzői epitextus alapján¹⁶ a *Karácsonyi Szekvenciák* három darabja tekinthető, mely így egyszerre pretextusa és intratextusa a MASzJ-nak. A betlehemi

¹⁴ BORBÉLY 2005, i. m. 12-3.

¹⁵ Az oldalszámok helye: BORBÉLY 2005, i. m.

dráma szituációjához a leginkább a (2) és részben a (3) verse áll legközelebb. Utóbbiban a háromkirályokat és „Egy lerobbant étteremben / a muzsikus cigányok”-at¹⁷ is megtaláljuk a drámához hasonlóan. A (3) versben szintén a darabhoz hasonlóan megszólalnak az állatok, (a tehén és a bárány) és a pásztorok a hír hallatára szintén megérkeznek. Antikos, bukolikus ízt ad a versnek, hogy a pásztorok a pásztoroköltészetből ismert nevet kapnak, és annak kliséit működtetik. Pl.: „Melitesz Mílon barátja / interneten szörfözött, / s azt olvasta: »Árkádia / Júdeába költözött.«, A „Boldog Anya” a jövőre vonatkozó baljós jóslatot itt a darabtól eltérően nem a háromkirálytól, hanem „a huncut kis Ámor”-tól kapja: „Tört járja át szívedet»,¹⁸ (Sic!). Ámor, Psziché és a pásztorok egyrészt a peritextusként jelenlévő Angelus Silesius-áthallásokat, másrészt az intratextuális összefüggéseket – melyek az *Ámor & Psziché Szekvenciák*hoz irányítják az olvasót – erősítik.

A vég jóslata

A *MASZJ* esetében a jóslatot sokkal finomabban és talányosabban ugyan, Boldizsár közli Máriával: „Mirhát hoztam, mert halálra / született ez a kis pára, / mint minden embergyerek, / és én vele szenvedek! [...] Sírásával lélegzetet / én is Öröklétre veszek...”¹⁹ A háromkirályok által mondott jövendölés motívuma, mely nem ismert sem az apokrif tradíció hipotextusai-ban, sem a betlehemes játékok pretextusai-ban, Borbély invenciója. Lukács evangéliumában Jézusra vonatkozó jóslatot Simeon mond, ám az nem csak Jézusra, hanem inkább Izraelre és Máriára vonatkozik. Itt találjuk meg a *Karácsonyi Szekvenciák* (2) Ámorának szájába adott, fentebb idézett szavak forrását: „A te lelkedet is tör járja át” (Lk 2.35). Simeon „Várta Izrael vigaszát, és a Szentlélek volt rajta. Kinyilatkoztatást kapott a Szentlélektől, hogy addig nem hal meg, amíg meg nem látja az Úr Fölkentjét.” (Lk 2.26) A kiseddel való találkozását követő boldog halála perspektívájából válnak értelmezhetővé Boldizsár utóbb idézett szavai is. Krisztus kereszthalálának jóslatát a Bárányka – „Álmomban Jézus síráásáát, / hallottam, amint levágtáák, / s a gyilkosok röhögéésééééé...”²⁰ – és Mária szöveget és lándzsát említő mondata közli.²¹

A bricolage-technika eredményeképp tehát a kölcsönzött szöveghelyből származó elem más funkcióba helyeződik, más szereplő „szájába adódik.”

Halál(ka)

A születéstörténet mögé kódolt haláltörténet nemcsak a királyok jóslata által távoli jövőbe helyezve jelenik meg, de allegorikus figuraként is, a Halálka képében. A drámai események így nemcsak a Messiás és születése, de a Halálka – aki többször is Jézus halálaként mutatkozik be²² – köré szerveződnek. S mivel a kised passzív szereplője a drámának, a nagyon is tevékeny Halálka válik a dráma tulajdonképpeni főszereplőjévé. Az égből eltűnt megváltó (akit

¹⁶ BORBÉLY 2005, i. m., 111.

¹⁷ BORBÉLY 2006, 58.

¹⁸ i. m., 54. A „Tört” nyilvánvaló elírás.

¹⁹ BORBÉLY 2005 i. m., 83.

²⁰ i. m., 75.

²¹ 107.

²² Pl. i. m., 26.

Gáborka és Mihályka épp ezért keres a földön) a halál uralma alá kerül: „Halálka: De most már ő is halandó!”²³ Mária és a pásztorok ezzel szemben úgy vélik, a Messiás halhatatlan – „Mária: A messiás meg sose hal...”²⁴ „Első Csordapásztor: Ki, ha eljön nem lesz halál! [...] A Halálnak is Ura!”²⁵ A reakciók a messiási próféciaik fényében értelmezendők.

A Csordapásztorokkal és a Cigányokkal a megváltót kereső kompánia Jézus ellenségeivel találkozik. A Halálka leüti Heródes fejét, elkergeti Pilátust (rá még szükség lesz, és különben is épp ellopták a Cigányok a kaszáját).²⁶ A *XII. Jézus halála örökösök* és *XIII. Halálka-tánc* című *Stációk*ban a késő-középkori formát imitáló, moralitásokban is gyakran előforduló haláltánc-jeleneteket kapunk, melyek során Halálka a Jézus halálát óhajtó Katonát, Királyt, Császárt és végül a Pápát viszi táncba. Halálka tehát a Kiszézust védelmezi, aki, mivel halandó lett, szintén alá van rendelve a halálnak. Halálka a bűnösöket ragadja el, hiszen „A halál fullánkja a bűn.” (1Kor 15.56) A halál Ádám bűnével született meg, erre utalnak a következő sorok: „Halálka: Engem is meg Ő teremtet / mikor a Kígyócska vedlett.”²⁷ Szent Pál teológiájának értelmében pedig Krisztus, aki éppen halála által győzi le a halált, s azért szenvedett, hogy elvegye a világ bűneit, Ádám ellenpólusaként szerepel: „De Krisztus feltámadt a halálból elsőként a halottak közül. Mivel egy ember idézte elő a halált, a halottak is egy ember révén támadnak fel. [...] Addig kell ugyanis uralkodnia, amíg ellenségeit mind a lába alá nem veti. Utolsó ellenségként a halál semmisül meg, hiszen »mindent lába alá vetett«” (1Kor 20-21,25-26.). Krisztus és a Halálka viszonya így többszörösen áttételes és paradoxonokkal teli. Halálka megmenti a kisdedet, hogy sorsát a jövőben halála-Halálkája által keresztáldozatában beteljesítse, amely által legyőzi a halált a prófétai szavak értelmében: „a győzelem elnyelte a halált. / Halál, hol a te győzelmed? / Halál, hol a te fullánkod?” (1Kor 54-55) Ezt fogalmazza meg ironikus és enigmatikus formában a következő passzus:

Halálka:	Mert minden ember halálra lép ki a napvilágra. Csak neki nem küldetett születéskor rendelet a halálról, mert örök s most utána én jövök.
Harmadik Cigány:	Meghal szegény Messiáska?
Másik Cigány:	Azért született világba?
Halálka:	Azért. Mert, hogy ő a Szombat. Az Örökké Való Holnap, Amely nem jön el, csak Tegnap.
Másik Cigány:	Szót se értek ebből én. ²⁸

²³ 26.

²⁴ 25.

²⁵ 43.

²⁶ Újabb érdekes párhuzam, hogy Pilátus és Heródes a *Karácsonyi Szekvenciák (1)* versében és itt is egyszerre szerepel.

²⁷ BORBÉLY 2006, i. m., 26.

²⁸ i. m., 99.

A betlehemi csoda tehát csak a húsvéti misztérium felől nézve válik igazán teljessé, vagy ahogy Bedecs László a darabról írott kritikájában fogalmaz: „Meglépő, de nem példa nélküli a karácsonyi eseményeket a húsvét távlatából értelmezni, azaz a születés örömét a már akkor fenyegető halál perspektívájába helyezni.”²⁹ A születéstörténet mögött így a passió búvik meg, erre utal a *Stáció* paratextuális használata is – ebben pedig lényegesen eltér a betlehemes szöveghagyományától.

A passió mellett a középkori vallásos színjátékformába, a misztériumjátékba a haláltánc témája is utat talált. Az Akárkit kergető Halál szövevényes bricolage-ként szövődik a *Haszid Szekvenciák Taub Eizik Szekvenicájának* textusába is. Ebben az intratextuális összefüggésben a születő Messiás az Akárki pozíciójába kerül, és haladéket kap – hasonló értelmezés vezethető végig a *MASzJ*-án. A Halál szerepeltetése, mely az Evangéliumban jelként, jóslatként megjelenik, a bricolage és kulturális hibridizáció felforgató szellemében önálló életre kel, és a danse macabre középkori szöveghagyományát igénybe véve nemcsak a betlehemesek, de a haszid történetek szöveghagyományától is elkülönülő hipotextusokat épít be.³⁰ (A Haláltánc kapcsán egy másik, nem karácsonyi, de nagycsütörtöki dramatikus népszokás, a pilátusverés/pilátuségetés is felidéződik.)³¹

A szentcsalád üldözöttsége – melynek elsődleges pretextusa a Mt 2.16-8-ban található, a betlehemi gyermekmészárlás narratívája – és számkivetettsége a kereszttűtnak feleltethető meg, ugyanakkor a hibriditás kettős szövege értelmében a zsidóság üldöztetése íródik a szöveg mögé. A hibriditás köztesség-állapota folytán ráadásul a Messiás körülmételese mögött a keresztény megváltó keresztalálának metaforikus mimikrijét látjuk.

A „Bemetszés”

A hagyomány értelmében (Gen 17.23-26, 21.4, Lev 12.3) „Amikor eltelt a nyolc nap és körülméltették, a Jézus nevet adták neki” (Lk 2.21), s ez a kereszténység körében nyilván sosem hangsúlyozott mozzanat – a szombat ünneplésével együtt a darab „Galíciái” síkjához és a haszid hagyományhoz utalva – zárja le a cselekményt. A körülméltetés, tehát a brit milá, Jézus halálának kontextusában válik értelmezhetővé:³²

²⁹ BEDECS László: *Adjon Isten, Jézusunk! Borbély Szilárd: Míg alszik szívünk Jézuskája*. Jelenkor 2006, 49. évf. 9. sz. 870.

³⁰ A Haláltól való haladék-szerzés motívuma a magyar népmesék között is megtalálható, pl. A halál és a vénasszony, A halhatatlanságra vágyó királyfi történettípusokban.

³¹ *Pilátusverés*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* <http://lexikon.katolikus.hu/P/pil%C3%A1tusver%C3%A9s.html> (let. id. 2015.05.19.)

³² A brit milá rítusát ld. *Sámuel imája. Zsidó imakönyv*. Új magyar fordítás. (főszerk. OBERLANDER Baruch) Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1996. 105-9.; A körülméltetés után az asztali áldás során a következő sorok hangoznak el (a *Halotti Pompa* és a *MASzJ* is ebből idéz, a szerző minden bizonnyal ezt az áldást is ismerte) – „...Nyolcnapos korában már vérét hullatta / Isten kedvéért, ki majd védi, óvja. [...] Ő, az Irgalmas, áldja meg e körülméltet [...] érje meg a Szentély újjáépítését, [...] Ő, az Irgalmas hozza el a Messiást időben, / a brit milán kiontott vér érdemében!”

Rebbelében: [Isten rejtőzik]...a késben, mely bemetsz.
Mária: S a szögben, mely átveri?
S a lándzsában, mely átdöfi?
Gáborka: Mindenben a Szent lakik.³³

A körülmetélésre a szombat kimenetele (*XIV. Stáció*) után kerül sor, amikor az idő visszatér a hétköznapi, „rendes” kerékvágásba, a földi, profán időbe: „Rebbelében: Elmúlt a Szombat. Él-tünk / tagolja immár Végzetünk.” (*XV. Stáció*)³⁴ Ebben a halál végzetességébe visszavezető időben történik a körülmetélés. „A Bemetszés” sebe tehát Krisztus sebeivel kerül párhuzamba, s általa a biztos, az életet végzetesen lehatároló halálban értelmet nyerő lét metaforizálódik:

„A Seb, amely a testbe írja:
nem a Halál az Élet díja,
hanem a mindent átható
Isten, a Megmutatkozó!”³⁵

A Bemetszéssel kezdődő és a kereszt kínjai közt végződő élet ugyanahhoz a paradoxonhoz vezet minket, ami a születés- és haláltörténet egyesítésének gondolati alapja – a halálra születés (ezt jelképezi a szombat kimenetele, a bemetszés) és az életre való meghalás paradoxonjához, melyben rádöbbenünk, a születés és halál egymással felcserélhető, ugyanannak az éremnek – vagy inkább kapunak – a két oldala.

A idő rétegei

Nyolc nap

Ebből a pozícióból érdemes szemlélni a darab időkezelését is. A cselekmény időben való eloszlása látszólag ellentmondásos: egyrészt a nyolc napos időt követi, tehát Lukács evangéliumának alapvonalait: Jézus születése előtt indul és a körülmetélés után fejeződik be. A nyolc nap hangsúlyozódik Halálka és az Ördögök kötötte egyességben is – a Halálka a *II. Stáció*ban kéri és kapja meg a nyolc napos haladékat,³⁶ amit az Ördögök ennek megfelelően be is váltanak: a *XIV. Stáció*ban érkeznek (de megint elkergetik őket).³⁷ A nyolc nap így a születés eseményeit, vagyis a karácsony ünnepét összegzi. Bár a háromkirályok érkezését hagyományosan a vízkereszt ünnepén – mely a liturgikus naptár szerint karácsony napja utáni 12. nap – ünnepli az egyház, világos, hogy Borbély itt összhangban a Tórával és az Evangéliummal, nem a liturgikus időt követi.

³³ BORBÉLY 2005, 106.

³⁴ i. m., 106.

³⁵ 106.

³⁶ i. m., 27.

³⁷ 103.

A sábesz

A darabban rendkívül fontos szerepet játszik a sábesz ünnepe – Reb József és Mária először a sábesz bejövetele miatt igyekeznek szállást találni³⁸ – hiszen sábeszkor, a csillag feljövetele után már tilos az utazás –, majd a közelgő szülés miatti szálláskeresés hagyományos motívuma a szombat beköszöntével kerül párhuzamba.³⁹ A születés ideje tehát a sábeszszel együtt közeleg – a Messiás a szent időben, sábeszkor, vagyis azzal együtt születik meg. A haszid legendáknak, anekdotáknak (amelyek általában valamilyen szent, ünnepi időben történnek) visszatérő motívuma az utazás és a sábeszre való meg nem érkezés veszélye. A sábesz a pihenés napja, kezdete egybevág a hatnapos teremtés végével. A péntek esti gyertyagyújtás, amelyet hagyományosan az anya végez gyermekei körében, a karácsonyi szent családdal asszociálható. A Messiás, akit állandóan újrászülnék, a haszid hagyománynak megfelelően minden sábeszkor eljön, ahogy maga Borbély is írja a *Haszid Szekvenciák I. (1)*-ben: „A Megváltó minden Sábeszkor / eljön. S megáll a szombat küszöbén. / Várja, hogy azt mondják: »Jöjj, / Vőlegény! Szép Arád, a Szombat // Királynő, mindjárt érkezik!«,⁴⁰ vagy: „De a Megváltó csak Szombaton jöhet el, / mert ők egyek voltak a Teremtés előtt.”⁴¹ Az *Epifánia. És szombat Királynő távozása* címet viselő utolsó előtti, *XIV. Stáció*ban is megtaláljuk a Szombat Királynő és a Messiás misztikus nászáról szóló kabbalisztikus hagyományt, amelyet a haszidizmus a luriánus kabbalából vett át, és fejlesztett tovább: „Rebbelében: A Messiás érkezése / Örök Sábeszt hoz a Földre. / Akkor lesz a mennyegzője, / és a Szombat Királynője / lesz neki a menyasszonya.”⁴² A jelenet végén pedig hávdálát mondanak a sábesz, vagyis a Szombat Királynő kimenetelére. „Amikor az égen három csillag látható, megkezdődik a szombatot búcsúztató esti ima [...] Áldjuk Istent »aki különbséget tesz (hamavdil; innen ennek a szép szertartásnak a neve: Hávdála) a szent és a profán... a szombat és a köznap között.«,⁴³ A *Haszid Szekvenciák Zmirot-dallal* végződnek, s a *MASzJ*-ban is ugyanazt a hivatkozást találjuk a *Jegyzetekben*: „*Zmirot*. »A szombat kimenetele utáni dalok: A szombat esti étkezést *meláve málkának*, »királynő búcsúztatójának« hívják. Az ünnepi asztalnál énekelt dalok főhőse Élijáhu (Illés) próféta, fő témájuk a megváltás, a Messiás eljövetele, akinek Élijáhu az előhírnöke.« Sámuel imája: zsidó imakönyv, főszerk. Oberlander Baruch, Bp., 1996., 323-324.”⁴⁴ A Hávdála, a szakrálisból a profán időbe vezet vissza: „Elmúlt a szombat. Életünk / tagolja immár Végzetünk.”⁴⁵ A forrással összevetve láthatjuk, hogy szó szerinti idézetként a szerző az első három versszakot veszi át a 10 versszakos dalból. Élijáhu alakja a brit mila szertartásában is központi szerepet játszik (Illés székén végzik a körülmetélést). A *zmirot* általánosan sábeszi dalt jelent, péntek este az ünnep beköszöntével éppúgy éneklük, mint szombat este, Királyné búcsúztató (m'lavé malka), a szombat kimenetele után. Az előbbihez sorolható a *Haszid Szekvenciák* végén található *Zmirot-dal*, annak ellenére, hogy a szerző „szombatot bú-

³⁸ II. Stáció. Mária már a Sábesz csillagait látja. i. m., 28.

³⁹ III. Stáció. Mária és József először nem talál szállást. i. m., 32, 41.

⁴⁰ 123.

⁴¹ 151.

⁴² 101-2.

⁴³ HAHN István: *Zsidó ünnepek és népszokások*. Makkabi Kiadó, Budapest, 1997. online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/04700/04749/html/zsidounnepek0004.html> (let. id. 2015.05.19.)

⁴⁴ BORBÉLY 2005, i. m., 114.; Vö: BORBÉLY 2006, i. m., 200.

⁴⁵ i. m., 106.

csúztató ének[.]”-ként⁴⁶ jellemzi – hivatkozása azonos a *MASZJ*-ban szereplővel, de oldal-számot nem ad meg. A *Lechá dodí* refrénjének intertextusa azonban szombatköszöntő zmi-rotként determinálja a verset.⁴⁷

Epifánia

Ebből a parallel helyzetből, tehát a zsidó és keresztény gondolat ötvözésének szempontjából – a Messiás eljövételére vonatkozó hagyományokon túl – beszédes a szombat este és az Epi-fánia párhuzama. A vízkeresztet nevezték eredetileg (s nevezik még ma is a görög egyházak) így, s a szó eredeti jelentésének megfelelően a megszületett megváltó „megmutatásának”, megnyilvánulásának ünnepe volt. (A darabban ugyan a háromkirályok látogatása és az Epi-fánia elválasztódik). Következő párhuzam lehet a „Sábesz csillagai” és a betlehemi csillag egymás mellé rendelése.

Éjszakai zsolozsma

A dráma időkezelésében újabb kettősséget mutat: a cselekmény egyszerre nyolc és kevesebb, mint egy nap (szürkülettől hajnalig) alatt játszódik. A képet tovább bonyolítja, hogy a darab *Stációi* közé ékelt *Intermediumok* a virrasztás (vigília) zsolozsmáját követik. A vesperás vagy vecsernye (a *Kelj fel keresztény lélek* kezdetű karácsonyi népéneket találjuk itt) hagyományosan a szürkület, az alkonyat (6 óra) imarendje, míg a completóriumot a nap befejezésére, le-fekvésre mondják. A matutinum az éjszakai imaóra, a laudes pedig a hajnal dicséretével kezdi el az új napot.⁴⁸

A szent idő

A legnagyobb és legcsaládiasabb keresztény (karácsony) és zsidó (sábesz) ünnep ötvözése és az éjszakai zsolozsma ugyanúgy a szent idő, a születés, a teremtés idejébe vezet. Mircea Eliade meghatározása szerint „A szent idő lényegénél fogva visszafordítható; voltaképpen mitikus ősidő, amelyet újból jelenvalóvá tesznek. Minden vallási ünnep, minden liturgikus idő azt jelenti, hogy valamilyen mitikus múltban, a »kezdeti« időben lejajlott szakrális ese-ményt újból jelenvalóvá tesznek. Az ünnepen való vallásos részvételhez hozzátartozik, hogy kilépünk abba a mitikus időbe, amely ebben az ünnepben újból jelenvalóvá válik. A szent idő ennél fogva végtelenül gyakran ismételhető. Azt lehetne mondani, hogy nem »folyik«, hanem valaminő megfordíthatatlan »tartam«. Ontológiai, »parmenidészi« idő, amely mindig ugyanaz marad, nem változik, és nem múlik el.”⁴⁹

Bár a péntek esti szertartásokat (moca' ej sabat) nem használja fel a darab, a Hávdála és a sábesz kimenetelének hangsúlyozása a szent és profán idő közötti átjárásként („E kétfajta idő között természetesen nincs folyamatosság, ám a vallásos ember, rítusok segítségével, a szo-

⁴⁶ BORBÉLY 2006, i. m., 200.

⁴⁷ A *Lechá dodí* szövege ugyanott Patai József klasszikus fordításában: OBERLANDER: *Sámuel imája*, i. m., 169-170.

⁴⁸ SZUNYOGH X. Ferenc: *A szent zsolozsma*. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK) (Eredeti publik. Korda Kiadó, 1942) 8. Elektronikus hozzáférés: http://www.ppek.hu/konyvek/Szunyogh_Ferenc_A_szent_zsolozsma_1.pdf (let. id. 2015.05.05)

⁴⁹ Mircea ELIADE: *A szent és a profán. A vallás lényegéről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009. 60.

kásos időtartamból átléphet a szent időbe.”⁵⁰), a kozmoszból a káoszba való visszatérés után történik meg *A Bemetszés*, az „élet Sebe”, s a szent idővel kerül párhuzamba a kised álma: „Mihályka: Mint a szombat távozása, / olyan Messiásunk álma.”⁵¹ – hiszen a szent idő az abszolút idő, az örökkévalóság, a Kezdet, az „Örök Sábessz”⁵² idejének újraismétlése. „A vallásos ember tehát kétfajta időben él, és ezek közül a fontosabbik, a szent idő paradox módon körkörös, visszafordítható, újból elnyerhető időnek mutatkozik, egyfajta mitikus, örök jelennek, amelyben az ember a rítusok közvetítésével időről időre újból részt vehet. [...] Nem hajlandó teljesen a – modern nyelven kifejezve – »történelmi jelenben« élni; azon fáradozik, hogy egy olyan szent időben legyen része, amely bizonyos szempontból az »örökkévalósággal« azonosítható.”⁵³

A szent időhöz és Borbélynál a *Nagyheti Szekvenciák* mögött meghúzódó gondolati paradigmához hasonlóan a messiási történet sem egyszeri történés, hanem akár a karácsony liturgiájában (és magában a betlehemes játékban) újrajátszott születéshez, vagy a *Haszid Szekvenciák* domináns motívumával, a sábesszel megismételt teremtéshez hasonlóan ciklikusan, sőt repetitíven ismétlődő. Ezt vezeti fel már a *Prológus*ban a tanulmány elején idézett Mihályka megszólalása:

A messiási történet repetitív újrajátszása az *Intermediumok*ban válik fő témává. A *Completorium (A Betűk szekvenciája)* kabbalisztikus legendákat imitáló módon, az égből „eltűnt betű”, a messiás újjászületéséről tudósít:

„Újra szülték a Megváltót
Egy betlehemi télben

A közeli Galícia
Egy stettlje házában,
A handlé Józsfinak fia
Lett Mírjamnak álmában”⁵⁴

A *Nagyheti Szekvenciák*ban megfogalmazott gondolat (amely a *Haszid Szekvenciák*ban is továbbvívódik – pl.: *XXII.* versben), mely szerint Krisztus halála repetitíven ismétlődik újra – sőt minden egyes gyilkosságban, halálban, az ártatlanokat ért szenvedésben újra jelenvalóvá válik – visszhangzik tovább az idézett versben, és a *Laudes (Az Akasztott Ember szekvenciája)* a *Nagyheti Szekvenciák* cikluszáró versének variációjában:

„Mindennap hal egy Messiás
a harminchat igazból.
S a távoli Galíciát
idézik gondolatból.”⁵⁵

⁵⁰ ELIADE, i. m., 60.

⁵¹ BORBÉLY 2005, i. m., 104.

⁵² i. m., 101.

⁵³ ELIADE, i. m., 61.

⁵⁴ BORBÉLY 2005 i. m., 51. Vö: BORBÉLY 2006, i. m., 144-5.

⁵⁵ BORBÉLY 2005, i. m., 86. Vö: BORBÉLY 2006, i. m., 71-2.

A Megváltó születése tehát Galíciában vagy máshol, tulajdonképpen bárhol és bármikor folyamatosan újrajátszódik. A Messiás halála így a *Nagyheti Szekvenciák* gondolai magjával egybehangzóan minden ártatlan halála, s ekképpen kerülhet a messiási történet Jesua ben József fiktív alakjában a holokauszt kontextusába, mely a *MASZJ* cselekményében (leszámítva az említett *Intermediumokat*) inkább csak asszociatív háttérként van jelen, tehát az értelmezés faktora, amellyel az olvasónak, és a színpadi alkotóknak kell számot vetnie.⁵⁶ A harminchat igaz ember legendájára való utalás is a megváltó-történet repetitív ismétlődésének irányába mutat.

Ez az ismétlődés, akárcsak a szent idő, az ünnepek, a Sábész ismétlődése rendelődik egymás mellé. „...a kereszténység, Krisztus személyének történetiségét hangsúlyozva, más vallásokhoz képest átalakította a liturgikus idő fogalmát. A keresztény liturgia olyan történelmi időben zajlik, amelyet isten fiának testet öltése szentel meg. A kereszténység előtti (különösen az ősi) vallásnak szent, időszakonként újból jelenné váló ideje mitikus, tehát őseredeti, a történelmi múltban nem fellelhető idő. Eredeti idő abban az értelemben, hogy egy csapásra keletkezett, nem előzte meg semmilyen más, hiszen a mítoszban elbeszélte valóság megjelenése előtt nem is létezhetett idő.”⁵⁷

Az ismétlődés motívumával és a versbeszédben alkalmazott újraírással – mely egyben rituális gesztus is – teszi a szerző a megváltó történetét nemcsak újra és újra jelenvalóvá (az olvasás által), hanem mindenkorivá. A megváltó születése és halála nemcsak Judea, vagy Galícia provinciában, hanem mindig, mindennap, minden percben történik – abban a percben is, amikor az Olvasó e sorokat olvassa. A messiási történet így Borbélynál visszavezet „abba az őseredeti időbe, amely »nem folyik«, mert nem része a profán időtartamnak, s lényege a végtelenül gyakran elérhető örök jelen.”⁵⁸ A jelenvalóvá tett mítosz szakralitása így paradox módon egyesíti a legkisebb időpillanatot és az idő abszolútumát (vagy hiányát) jelentő örök-kévalóságot. Így válik egymás tükrében értelmezhetővé a *Nagyheti Szekvenciák* halott, „Örök Krisztus[a]”⁵⁹ akinek „Titokzatos Holtteste // kétezer éve haldoklik”⁶⁰ a „mindennap hal[ó]”⁶¹ „újraszült”⁶² megváltó képével. Így állítható párhuzamba a hagyományon alapuló misztikus kapcsolat, a szent nász hierogámiája a Szombat Királynő és a megváltó között – az újra és újra ismétlődő sábész mindig ugyanaz az Örök Sábész, s a Királynő az „Örök Mennyasszony” (az *n* betűvel való játék így kettős értelemmel ruházza fel a menyasszonyt). Mindkét példa mögött világos a meghúzó teológiai gondolat: a transzcendens és immanens, szent és profán, a pillanatnyi és örök egyesítése, a jelenvalóvá tett transzcendencia. Ennek a paradoxonnak a fényében értelmezhető a *Haszid Szekvenciák* sábész-teológiájának lehangsúlyosabb gondolatával párhuzamos szöveghely:

⁵⁶ Pl. a Katona egy esetleges színházi adaptáció során éppúgy lehet római katona, mint náci tiszt.

⁵⁷ ELIADE, i.m. 63.

⁵⁸ i. m., 79.

⁵⁹ BORBÉLY 2006, i. m., 16.

⁶⁰ i. m., 118.

⁶¹ BORBÉLY 2005, i. m., 86; Vö: BORBÉLY 2006, i. m., 72.

⁶² BORBÉLY 2005, i. m., 51; Vö: BORBÉLY 2005, i. m., 71.

„[az *Én*] Amely a földre visszatérő gondolat
Alakját, mint Messiás, magára ölti,
Míg a tegnap olyan, mint a Szombat,
A hasonlat, amely időt feszít ki,
[...]

...hol földre száll,
És testet ölt, mely Test: emlékezet

És Pillanat, mely hideg, mint a Nap,
A Holnap Napja, mely az Örök
Szombat, két délután közötti alkonyat...”⁶³

„Harmadik Cigány: Meghal szegény Messiáska?
Másik Cigány: Azért született világra?
Halálka: Azért. Mert, hogy ő a Szombat.
Az Örökké Való Holnap,
Amely nem jön el, csak Tegnap.”⁶⁴

A Megváltó paradoxona – a jelenvaló hiány

A Messiás születésével tehát a végtelen válik jelenvalóvá a végességben, a végzetlen örökkévalóság így a pillanatnyisággal válik felcserélhetővé. Az Örök Szombat így egyben az idő abszolútumának/hiányának, az örökkévalóságnak a metaforája – a hagyomány szerint, ahogy az *Epilógusból* is látszik, az idő „kimerülése”, az egyén halála és a Végítélet után az egyetlen létmóddá válik:

„Eljött hát a Rettegett Nap,
amit minden ember várhat,
mikor halálra szánva
Jézushoz kiált a szája.
A Végző Szombat titkába
Pillanthattunk itt be máma.”⁶⁵

A darab utolsó nagy paradoxona, hogy az ismétlés által mindig, állandóan jelenvalóvá tett Megváltó üres jelként van jelen a betlehemi történetben.

A betlehemesekben a kisdedet általában valamilyen bábu jeleníti meg (erre nézve Borbély nem ad szerzői utasítást), s a cselekmény maga, akárcsak esetünkben, a passzív, nem cselekvő, csak történő (megszületik) messiás körül zajlik. A darab egyik főmotívuma az alvó Messiás, akinek ébredését várják – ám ez a darabban nem következik be; az egyetlen cselekvés, gesztus, amire lehetőség nyílik, a felsírás, nem szerepel a szövegben.

⁶³ BORBÉLY 2006, i. m., 126.

⁶⁴ BORBÉLY 2005, i. m., 99.

⁶⁵ i. m., 109. Ezt a részletet olvasták fel a szerző temetési szertartásán. <https://www.youtube.com/watch?v=RkS5ebpfTqk> (15.00-nál) (let. id. 2015.05.20)

Az alvás, mint halálmetafora – a halálon inneni (születés) vagy túli (halál), túlvilági lét-állapot analógiája. Furcsa köztes, allegorikus helyzetben van tehát a darab Kisjézusa: noha megszületett, alszik, még nem nyilvánult meg, egyszerre holt és élő, jelenvaló és hiányzó. Ezt az értelmezést erősíti a körülmetélés és névadás szertartásának szerepeltetése, hiszen e rítus alaptermészete, hogy az életbe, világba, közösségbe, Ábrahám kötelékébe való belépés zálogaként az emberi élet első, a Kezdet átmeneti, iniciációs rítusa (*rite de passage*), mintegy a születés rituális megerősítése és legitimálása, melyben a Bemetszés mint rituális megjelölés és mint a halált szimbolizáló beavatási próbatétel funkcionál.

A hajnallal (*Laudes*) beköszöntő új nap, a sábesz kimenetelével beköszöntő új hét, a születéssel (karácsony) érkező, körülmetéléssel legitimizált és megkezdődő új élet egy pontban tömörül a darab végén, ám a folytatás a darabban még csak utalás szintjén sincs jelen. A Messiás egyszerre „még nem jött” és „már elment”, miközben végig itt van velünk – de hiányzik. Paradox módon van jelen egyszerre mindenkor és mindenhol, végességben és abszolútumban, sőt, mi több bennünk – „minden ember halálra / lép ki a napvilágra”⁶⁶ „minden kicsi csecsemőbe” / alszik a világ jövője.”⁶⁷ –; mégis mindenhol, mindenkor hiányzik. „Nincs a mennyben, nincs a földön”⁶⁸, mindenki őt, a „tűnt betűt”⁶⁹ keresi, hiszen „üres az ég”, „Fenn Menny üres kalicka”⁷⁰ Az emberré lett istenfiú azonban még nincs itt, alszik. Ébredésével – a születés történetére vetített haláltörténet értelmében – egyszerre érkezik meg az emberi életbe/létbe, és a feltámadás által a túlvilágba – sőt, az ébredés a második eljövotelt, az Ítélet „Végső Szombatját”⁷¹ is jelképezi.

Az ébredés tehát a feltámadás és megváltás hagyományos analógiája, s ennek elbizonytalanítása az, amely Borbély művét a dogmatikán kívülre helyezi, és a kereszténység számára alapvető kérdést a hit kérdésének feszültségében tartja.

A Messiás álma maga a misztérium titka. Mit álmodhat a megváltó, akinek bizonytalan ébredése elhozza az idők végezetét? Némi kabbalisztikus emelkedettséggel és (túl)értelmezéssel akár ki is fordíthatjuk a helyzetet, s arra gondolunk, hogy minden, ami megtörtént, ami történik és ami történni fog, tehát az idő, a messiás álma, s hogy az Örökkévaló bennünk álmodja önmagát:

„Hallgasd, ki szól az élők közt,
és a Halállal henceg,
nem tudja, hogy csak addig él,
míg alszik Jézus Herceg!”⁷²

⁶⁶ BORBÉLY 2005, i. m., 99.

⁶⁷ i. m., 104.

⁶⁸ 20, 25.

⁶⁹ 51.

⁷⁰ 19.

⁷¹ 109.

⁷² BORBÉLY 2005, i. m., 87.; BORBÉLY 2006, i. m., 72.

A Megváltó, aki „hiányzik a helyén” – az üres jel szemiózisa

MASZJ-t Bécsy Tamás drámaesztétikájának segítségével középpontos drámaként határozhatjuk meg, ám éppen a Messiás, a középpont hiányzik. Roland Barthes *L'Empires des signes* című esszékötetében a tokiói városközpontban található császári palotakomplexumról ír szemiológiai szempontból. A központ paradoxona, hogy míg minden köré szerveződik, maga mindvégig láthatatlan marad.⁷³

A császári palota ábrázolása még a térképeken is tilos. A Barthes által közölt térkép közepén egy fehér folttal, az üres jel ideogrammájával találkozunk. „Mint mindig, ebben az esetben is megjelenik a nyelvészeti inspiráció. Barthes nyilvánvalóan jól ismerte Jakobson hipotézisét a zéró fonémáról, mely oppozíciót alkot minden egyes fonémával.”⁷⁴ Gilles Deleuze szintén az üres középpontról szóló Jacques Lacan – E. A. Poe: *Az ellopott levelét* elemző – írására reflektálva jegyzi meg: „...önmagához képest mindig máshol van. Megvan az a tulajdonsága, hogy ne ott legyen, ahol keressük, s ott bukkanjunk rá, ahol éppen nincs. Azt mondhatjuk, hogy »hiányzik a helyén« (és ezért nem valami valós). De azt is mondhatjuk, hogy elszökik saját hasonlósága elől (s ezért nem kép), s hogy megszökik saját azonosságára elől is (s ezért nem fogalom).”⁷⁵

E sorok megállapításai nemcsak a darabban hiányzó Messiásra („nincs az égen, nincs a földön”), de az egész borbélyi életművön átvonuló messiás-motívumról is elmondhatók. A Messiás üres jellé válik, mely „hiányzik a helyén.” Csak annyit tudunk meg róla, amennyit elmondanak, a szimbolikus jelentést determináló kultúra függvényében – s mindez használhatatlan. Mint Jn 21.25 zárómondataiban olvassuk: „Jézus még sok egyebet is tett. Ha valaki mind le akarná írni – azt hiszem –, annyi könyvet kellene írnia, hogy nem tudná az egész világ sem befogadni.” Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. A Messiás jele Borbély Szilárd műveiben tehát nem azért szembesíti az Olvasót a végtelen szemiózissal, mert a Messiás jele bárhova beilleszthető, bármivel felcserélhető – tehát bármi elmondható/leírható róla –, hanem azért, mert mint üres jel csak látszólag, a kontextus által jelent valamit. A textus szövegtében viszont olyan fehér foltként jelenik meg, mint Tokió közepén a császári palota. Van, de nincs – nincs, de van.

⁷³ Roland BARTHES: *Říše znaků*. Fra, Praha, 2012. 58-59.

⁷⁴ Miroslav MARCELLI: *A Barthes-példa*. Kalligram, Pozsony, 2011. 325.

⁷⁵ Idézi: MARCELLI, i. m., 326.